

Funkcie a konflikty krajiny Národného parku Poloniny

P. Bezák, F. Petrovič: Landscape Functions and Conflicts in the National Park Poloniny. Život. Prostr., Vol. 40, No. 5, p. 267 – 270, 2006.

Poloniny National Park is located in NE corner of the Slovakia, in Slovak part of Eastern Carpathians Biosphere Reserve. Although this area has a marginal position within Slovakia and is placed on the periphery of economic interest, so many interests are presented in the territory. Region can be classified as forestry-agricultural mountain landscape with domination of forests, therefore production of timber and other forest goods represents the main function of this landscape. The area has been settled and so housing function is also important, however, currently majority of villages exhibit lowest number of inhabitants during last 200 years. The housing function was significantly influenced by construction of water reservoir Starina in 80-ies, what resulted into evacuation of 7 villages and establishment of relatively large settlement-free area. By this political decision, another important function in the region arose – water management. In non-forest part of landscape, grasslands dominate, arable land covers only small portion of agricultural land. The total area of agricultural land is continuously decreasing during last 50 years, especially remote grasslands and areas in displaced part of the region are gradually abandoned. Function of nature conservation has been improved during last 50 years. It can be documented by growing number and the area of protected areas. Also recreational function of the landscape is more important during last decades, although facilities and services do not correspond with potential of the region.

As so many functions are occurred in the study area, more conflicts of interest are viewable, through institutional involvement. Moreover, attitudes and conflicts are seen in the new context now – membership of the Slovakia in European Union.

Krajina a jej funkcie

Územie NP Poloniny predstavuje typický región s prevahou lesníctva a horského poľnohospodárstva. Dominantným prvkom krajiny sú lesy, ktoré pokrývajú vyše 80 % územia, preto plošne, ale aj ekonomicky bola v nedávnej minulosti i v súčasnosti najdôležitejšou funkciou produkcia dreva či polotovarov z neho.

Poľnohospodárska krajina predstavuje približne 15 % celkovej výmery územia, najväčší podiel v nej majú trvalé trávne porasty, najmä lúky a pasienky, orná pôda zaberá iba zlomok poľnohospodárskej krajiny (Boltižiar, Petrovič, 2005). Rozloha obrábanej poľnohospodárskej pôdy sa však neustále znižuje, pretože za posledných

50 rokov región zaznamenáva úbytok obyvateľstva, najmä v menej dostupných lokalitách, pribúdajú nevyužívané horské lúky a vyludnené časti. Typickou črtou tohto regiónu boli úzkopásové políčka v okolí obcí. Tento fenomén sa pomaly tiež stáva minulosťou.

Územie sa začalo osídľovať na konci 14. storočia počas valašskej kolonizácie. V súčasnosti vykazujú tamojšie obce najväčší pokles počtu obyvateľov za posledných 200 rokov. Je to najmä negatívny dôsledok politických a socioekonomických zmien, hlavne výstavba vodnej nádrže Starina bola spojená s evakuáciou siedmich obcí v jej hornom povodí.

Vodné plochy v území zastupuje najmä vodná nádrž Starina, ktorá bola vybudovaná na základe politické-

Hospodárenie na úzkopásových poličkach v obci Uličské Krivé. Tento typický fenomén regiónu sa pomaly stáva minulosťou (2004). Foto: P. Bezák

ho rozhodnutia a uvedená do prevádzky r. 1987 s cieľom zásobovať pitnou vodou prevažnú časť obcí východného Slovenska.

Funkcia ochrany prírody a krajiny v tomto regióne nadobúda čoraz väčší význam, dokumentuje to množstvo vyhlásených chránených území, či lokalít, ktorých cieľom je ochrana prírodných ekosystémov, vzácnych lesných i trávnych spoločenstiev a charakteru krajiny.

Napokon i funkcia turizmu v tomto území postupne vzrastá, hoci vybavenie a služby nekorešponujú s vysokým potenciálom krajiny na rozvoj cestovného ruchu.

Konflikty záujmov v krajine

Jedným z najkritickejších problémov regiónu v súčasnosti je široký rozsah prístupov k využívaniu krajiny. Vychádzajú z existencie množstva jej funkcií a ústia v konflikte záujmov. Pred obdobím socializácie bol vzťah miestneho obyvateľstva ku krajine, prírodným zdrojom a životnému prostrediu vymedzený tradičným životným štýlom a individuálnym hospodárením. Aktivity obyvateľstva boli orientované na vlastnú produkciu, v súlade s prírodnými podmienkami územia. Vyššie životné nároky, nárast produkčnej kapacity poľnohospodárstva (Rabbinge, Van Diepen, 2000), ekonomická orientácia (Strijker, 2005) a politické rozhodnutia po 2. svetovej

vojne viedli k odlišným verejným záujmom a postojom ku krajine, ochrane prírody, prírodným a kultúrnym hodnotám. V súčasnosti možno charakterizovať v území 3 hlavné inštitucionálne konflikty:

- **Ochrana prírody verzus ekonomické ciele.** Vyhlásenie chráneného územia spôsobuje reštrikcie a obmedzenie ľudských aktivít. Vztáhuje sa to najmä na manažment poľnohospodárstva a lesníctva. Ak sa uplatňuje intenzívny spôsob hospodárenia, existuje vysoké riziko ohrozenia chránených lokalít i biodiverzity územia. Unikátne bohatstvo druhov poloprírodných trávnych porastov a pôvodných lesov vyžaduje špeciálny manažment (Halada, Ružičková, David, 2004), ktorý zachovanie a ochranu biodiverzity nadraduje nad ekonomické ciele. Na druhej strane, majitelia a užívatelia týchto poľnohospodárskych a lesných pozemkov by mali byť odškodnení za ušlý zisk v dôsledku preferovania aktivít na ochranu biodiverzity.

dárskych a lesných pozemkov by mali byť odškodnení za ušlý zisk v dôsledku preferovania aktivít na ochranu biodiverzity.

- **Ochrana verzus využívanie krajiny v povodí Stariny.** Využívanie krajiny je limitované ochrannými pásmami vodného zdroja. Záujmy správcov vodného zdroja, štátnej správy a miestnych obyvateľov sú veľmi odlišné. Veľa obyvateľov vlastní pozemky v ochranných zónach, odkiaľ ich vystaňovali a a nemôžu tam uskutočňovať žiadne aktivity. Nezanedbateľným faktom je aj to, že žiadna časť ziskov z vodnej nádrže sa nevracia do regiónu.

- **Zachovanie biodiverzity a krajinnej štruktúry verzus vlastníctvo pôdy.** Niektoré poľnohospodárske pozemky nemajú známych vlastníkov, preto sa často nevyužívajú a zarastajú, s čím súvisí pokles biodiverzity. Kontroverzná legislatíva, ako aj neukončené pozemkové úpravy a nevysporiadanie vlastníckych práv limitujú manažment krajiny, zameraný na zastavenie straty biodiverzity a zachovanie typickej krajinnej mozaiky regiónu.

Príčiny a východiská konfliktov v krajine

Do 50., resp. 60. rokov minulého storočia existovali odlišné funkcie krajiny v NP Poloniny vedľa seba bez výraznejších konfliktov. Proces socializácie poľnohospodárstva viedol k odlišným záujmom a postojom ku krajine, ochrane prírody, prírodným a kultúrnym hodnotám. V súčasnosti možno charakterizovať v území 3 hlavné inštitucionálne konflikty:

podárstva ovplyvnilo udomácnenie jednotlivých funkcií v krajine v rôznych smeroch. Za jeden z najhorších vplyvov možno považovať likvidáciu malých a stredných farmárov a lesníkov, čo rezultovalo zhoršenie vzťahu miestnych obyvateľov k využívaniu pôdy. Tento fakt, spolu so vznikom výhodných pracovných príležitostí v mestách, podmienil emigráciu obyvateľov z regiónu. Centralizovaný režim i ekonomika nerešpektovali osobné vlastníctvo, čo malo za následok pretrhnutie väzieb k vlastníctvu pôdy (Bezák, 2005). Zjavným príkladom je nútené vysťahovanie obyvateľov z povodia Stariny, kde sa potom všetky aktivity vrátane ochrany prírody vykonávali bez ohľadu na ich dôsledky pre vlastníkov pôdy (Petrovič a kol., 2004).

Spomínané udalosti postupne viedli ku konfliktom medzi inštitúciami a záujmovými skupinami (štátnymi orgánmi, regionálnymi i lokálnymi samosprávami, miestnym obyvateľstvom, vodohospodármi, ochranármi, lesníkmi, farmármi a pod.), čo sa, samozrejme, prejavilo v udomácnení jednotlivých funkcií (obytnej, vodohospodárskej, rekreačnej a pod.) krajiny.

Komunikácia medzi spomínanými záujmovými skupinami a inštitúciami, ich spolupráca, je kľúčovou podmienkou úplného využitia potenciálu krajiny, zabezpečenia lepších životných podmienok miestneho obyvateľstva, a zároveň ochrany biodiverzity. Niektoré súčasné legislatívne či finančné nástroje by mohli byť z tohto hľadiska prínosom, napríklad agroenvironmentálne schémy, ktoré integrujú aktivity farmárov, ochrany prírody a agroturizmus so sociálnymi a ekonomickými výhodami.

Krajina a jej budúcnosť

Súčasný trendy v krajine ovplyvnil vstup SR do Európskej únie. Socioekonomické podmienky sa veľmi rýchlo menia. Národná legislatíva sa postupne harmonizuje s legislatívou EÚ, posilnilo sa zapojenie miestnych a regionálnych inštitúcií, pričom vzrástla úloha miestnych farmárov i ochrancov prírody a krajiny. Spoločná poľnohospodárska politika (SPP)

Vodná nádrž Starina – pohľad z vrchu Gazdoráň (2004). Foto: F. Petrovič

je v procese implementácie, rozvíja sa environmentálne orientované poľnohospodárstvo s ohľadom na udržateľný rozvoj územia.

Vzhľadom na marginálnu polohu tohto regiónu a jeho krajinný ráz sa spomínané zmeny v hospodárstve a manažmente krajiny prejavujú v dlhšom časovom horizonte. Z hľadiska jeho budúcnosti je veľmi pravdepodobné, že bude pokračovať spomínaný scenár súčasných trendov s pomocou štátu prostredníctvom dotačných programov. Navyše, podpora regiónu cez rurálne a poľnohospodársko-environmentálne dotačné programy SPP je ďalším plusom. Prínáša nové pracovné príležitosti pre miestnych obyvateľov, zlepšenie základných služieb, ktoré zasa podporujú investičné aktivity miestnych farmárov, agroturistiku, vzdelávaciu turistiku a chatárčenie. Preto sa očakáva spomalenie poklesu počtu obyvateľstva a neskôr i jeho stabilizácia. Toto môže pomôcť zachovať špecifiká krajinej štruktúry a zabezpečiť ochranu biodiverzity. Obnovenie manažmentu poľnohospodárskej krajiny môže zastaviť alebo zmierniť sukcesné procesy v opustených častiach, môže viesť k vytváraniu lepších podmienok pôvodných druhov trvalých trávnych porastov. Treba však podotknúť, že takéto poľnohospodárstvo má sklon koncentrovať manažment trávnych porastov do prístupných lokalít, t.j. riečnych údolí v blízkosti obcí, a preto zacho-

Lesopoľnohospodársky ráz krajiny v NP Poloniny (2004). Foto: P. Bezák

vane druhovej rozmanitosti malých horských lúk – polonín – nemusí byť tým zabezpečené (Bezák, Petrovič, 2006).

Ak by podpora štátnych inštitúcií zlyhala a nastolil by sa liberálny režim v území, mohli by nastúpiť odlišné trendy. Vzhľadom na súčasnú socioekonomickú situáciu a nepriaznivé prírodné podmienky na poľnohospodárstvo v území, by farmári bez štátnej podpory sotva prežili. Tento fakt jasne dokumentuje pokles poľnohospodárskej produkcie bez štátnych dotácií v 90. rokoch, po čom nasledovalo opúšťanie krajiny, jej zarastanie krovínami a drevinami, čo nakoniec viedlo k celkovému poklesu biodiverzity ekosystémov v NP Poloniny. Niekoľko hodnotných lúk obhospodarovala Správa NP Poloniny, ale udržanie hospodárenia na všetkých lokalitách bolo nemožné. Bez štátnej podpory by mohla obytná a rekreačná funkcia krajiny výrazne upadnúť. Jedinou stabilnou funkciou krajiny by ostalo lesníctvo, ktoré by sa možno posilnilo na úkor opúšťania poľnohospodárskej pôdy a expanzie lesa. Vďaka existencii národného parku tu v každom prípade bude mať svoje miesto i ochrana prírody.

V prípade špeciálnej štátnej podpory smerovanej do ochrany prírody a manažmentu krajiny by sa zabezpečil rozvoj NP Poloniny a veľkého množstva maloplošných chránených území z hľadiska zachovania ich biodiverzity.

Príspevok je výsledkom riešenia GP 2/5063/25 Vidiecka poľnohospodárska krajina a jej biodiverzita v meniacich sa socioekonomických podmienkach a projektu APVT 51-037202 – Integrovaný manažment krajiny.

Literatúra

- Bezák, P.: Pôsobenie človeka a zmeny krajinej štruktúry v NP Poloniny: podnety, spojitosti, dôsledky. In: Herber, V. (ed.): Fyzickogeografický zborník 3, Fyzická geografie – krajinná ekológia – trvalá udržateľnosť. Príspevky z 22. výročnej konferencie Fyzickogeografickej sekcie České geografickej spoločnosti konanej 14. a 15. února 2005 v Brne. Brno : Masarykova Univerzita, 2005, s. 73 – 78.
- Bezák, P., Petrovič, F.: Agriculture, Landscape, Biodiversity: Scenarios and Stakeholder Perceptions in the Poloniny National Park (NE Slovakia). *Ekológia (Bratislava)*, 25, 2006, 1, p. 82 – 93.
- Bolťiziar, M., Petrovič, F.: Zmeny využívania krajiny v oblasti vodárenskej nádrže Starina. *Život. Prostr.*, 39, 2005, 2, s. 98 – 101.
- Halada, L., Ružičková, H., David, S.: Lúky Národného parku Poloniny – súčasnosť a budúcnosť. In: Midriak, R.: Biosférické rezervácie na Slovensku V. Zborník referátov z 5. národnej konferencie o BR Slovenska, konanej v Novej Sedlici 29. – 30. 9. 2004. Zvolen : Katedra aplikovanej ekológie FEE TU, 2004, s. 41 – 48.
- Petrovič, F., Bezák, P., Izakovičová, Z., Moyzeová, M.: Príbehy krajiny očami vlastníkov a užívateľov územia Národného parku Poloniny. In: Venkovská krajina. Sborník príspevků z konferencie, 16. – 18. května 2003, Slavičín. Brno : ZO ČSOP Veronica, 2004, s. 149 – 153.
- Rabbinge, R., Van Diepen, C. A.: Changes in Agriculture and Land Use in Europe. *European Journal of Agronomy*, 13, 2000, p. 85 – 99.
- Strijker, D.: Marginal Lands in Europe – Causes of Decline. *Basic and Applied Ecology*, 6, 2005, p. 99 – 106.

Mgr. Peter Bezák, PhD., Ústav krajinej ekológie SAV Bratislava, pobočka Nitra, Akademická 2, 949 01 Nitra, peter.bezak@savba.sk

RNDr. František Petrovič, PhD., Katedra ekológie a environmentalistiky Fakulty prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Trieda A. Hlinku 1, 949 01 Nitra, fpetrovic@ukf.sk